

УДК 338.242.021

Л. П. Бортнікова, канд. екон. наук, доцент,
А. П. Самійленко, канд. екон. наук, доцент,
кафедра політичної економії факультетів
управління і управління персоналом та маркетингу,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПЕРЕШКОДИ ІННОВАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу комплексу причин повільному розвитку інновацій в національній економіці та подоланню перешкод на шляху інновацій. Наведено огляд стереотипів, що склалися в оцінці потенціалу інноваційного розвитку та статистиці обліку інновацій.

Ключові слова. Інновації, науково-технічний прогрес, індекс інноваційного розвитку, національна інноваційна економіка

Вступ. Прогрес національної економіки залежить від розробки та запровадження інновацій. Індикатори інноваційної активності в Україні свідчать у більшій мірі про кількісні зміни, а не якісні перетворення. Суспільство продовжує виробляти валовий продукт з надмірними витратами ресурсів, науковий потенціал, що дістався Україні у спадщину після розпаду СРСР, не примножується, а поступово втрачається. Проблематика інновацій представляє інтерес для багатьох вітчизняних учених, серед яких слід відзначити С.І. Архієреєва [1], С.О. Тульчинську [8], колектив дослідників Інституту економіки та прогнозування НАН України під керівництвом В.М. Геєця [2] та Л.І. Федулової [4; 9].

Постановка задачі. На зміну проблематиці науково-технічного прогресу у 1970—1990-х роках, наприкінці ХХ століття прийшло поняття інноваційна економіка. Однак в теоретичній концепції інноваційної економіки, яка заснована на знаннях, на ефективному сприйнятті нових технологій, продуктів і систем найбільш слабкою ланкою у реалізації інновацій залишається апробація і доведення нових розробок до масштабного виробництва, а також інновації в сфері технологій ведення бізнесу і маркетингу. Особливо актуальним завдання прискорення інновацій стає в умовах усвідомлення вразливості національної економіки до потрясінь ринків і необхідності прискореного виходу з кризи. Все це обумовило актуальність вивчення перешкод інноваційному розвитку в інтересах національної безпеки.

Результати. Державна статистика свідчить про збереження суттєвої частки підприємств, які займаються інноваціями. Інноваційною діяльністю у 2011 р. у промисловості займалися 1679 підприємств, або 16,2 % загальної кількості промислових (у 2010 р. — 1462 підприємства, або 13,8 %) [6]. Разом з тим, розширене тлумачення поняття «інновацій» призводить до неадекватного відображення реального стану речей в економіці.

Під інновацією розуміють введення у вживання будь-якого нового або значно вдосконаленого продукту (товару, послуги) або процесу, нового методу маркетингу чи нового організаційного методу в діяльності підприємства. Інноваційна продукція поділяється на нову для ринку та нову для підприємства. Розрізняють чотири типи інновацій: продуктові, процесові, маркетингові й організаційні.

На сьогодні Державна служба статистики вважає підприємство інноваційним, якщо воно впровадило будь-яку інновацію за період часу, визначений при обсте-

женні підприємства. Інновація визнається чимось новим для ринку, коли підприємство (організація), що впровадило інновацію, першим виводить її на свій ринок. Під ринком статистика розуміє уявлення самого підприємства (організації) про ринок, на якому воно діє, з урахуванням географічного аспекту чи типової серії продуктів. Мінімальний рівень новизни для зарахування будь-якої зміни до категорії «інновація» визначається як нове для підприємства (організації). Тобто може вважатися інновацією навіть перехід фермера з однієї зернової продукції на іншу культуру або організаційна перебудова в навчальному закладі. Проблема полягає в тому, що ідентифікація інновації є прерогативою самого підприємства, а не незалежної організації. Тобто в реальності ніякої інновації може і не відбуватися. Новизна самої інновації при ретельному аналізі може виявитися ніякою.

У період 2009—2011 рр. інновації впроваджували 1692 підприємства, у тому числі запровадили нові або вдосконалені види товарів — 1184, з яких товари, що були новими виключно для ринку України — 317; нові або значно поліпшені способи виробництва, доставки продукту — 1195, у т. ч. технологічні процеси — 1046; нові або вдосконалені методи логістики, доставки або розповсюдження продукції — 176 та нову або вдосконалену діяльність із підтримки процесів, таких як система матеріального обслуговування або операції щодо закупівель, обліку або розрахунків — 307 підприємств. Нові організаційні методи у своїй діяльності, організації робочих місць або зовнішніх зв'язків запровадили 394 підприємства. Випробували та запровадили нові маркетингові концепції у свою діяльність 387 підприємств.

Аналогічна ситуація в Росії, з приводу чого дослідник Ю.В. Григор'єв констатує [3], що визначені у нормативному акті уряду (Постанова уряду РФ від 24.07.2007 №832) поняття «інновації» та «інноваційна діяльність» настільки розпливчасті, що дозволяють вважати «інноваційно активним підприємством» практично будь-який суб'єкт господарювання.

Статистика свідчить [6], що 76 % інноваційних витрат українських підприємств припадає на закупівлю обладнання. Це означає пріоритет закупівлі готових рішень (технологій), ще 14 % — НДР, 10 % — придбання знань (патентів, ліцензій). Слід констатувати затухання інноваційної активності (табл. 1), що проявляється в незначних обсягах передачі нових технологій і закупівлі технологій на стороні. В основному вітчизняні підприємства отримують технології в Україні, а експорт власних розробок практично відсутній.

Таблиця 1

**ПРИДБАНІ ТА ПЕРЕДАНІ НОВІ ТЕХНОЛОГІЇ (ТЕХНІЧНІ ДОСЯГНЕННЯ) ПІДПРИЄМСТВ
В УКРАЇНІ ТА ЗА ЇЇ МЕЖАМИ, КІЛЬКІСТЬ ОДИНИЦЬ [6]**

	2005	2010	2011	2005	2010	2011
	В Україні			За межами України		
Придбання нових технологій	237	565	672	146	142	200
Передача нових технологій	16	3	40	—	2	3

За 2011 рік в Україні було зареєстровано 1806 винаходів (у т.ч. 814 у переробній промисловості), 2398 корисних моделей, 393 промислових зразків [6]. За статистикою, 447 винаходів було у виробництві обладнання та устаткування, але в реальності відставання машинобудування від світового рівня залишається. Про якість статистики інновацій свідчить те, що враховано винаходами 526 дослі-

джень у сфері операцій з нерухомістю, незважаючи на глибоку кризу на ринку нерухомості.

Статистикою не враховується такий ключовий момент, як віддача інновації: без результату у вигляді зниження використання ресурсів або збільшення виходу кінцевого продукту сумнівно буде визнавати інновацією зміну продукту або технології. Інновація має приносити довгостроковий ефект для бізнесу. Такий ефект необхідно вимірювати та оцінювати, порівнювати з витратами на підготовку і впровадження нового.

На нашу думку, українська економіка потребує інновацій у першу чергу в продукти і процеси, а в меншій мірі — інших видів інновацій. Організаційні інновації вкрай необхідні в тій мірі, наскільки це сприяє впровадженню продуктивних інновацій та інновацій у процесах. Організаційний аспект є суттєвою вадою інноваційного циклу. Численні дослідження приділяють недостатньо уваги перешкодам інноваціям. Без розуміння перешкод різного типу інноваційний потенціал так і залишиться нереалізованим потенціалом, а розробками будуть користуватися економіки інших країн, які їх упровадять або навіть винаходять кращі варіанти рішень.

Дуже популярна позиція вчених, які вважають, що інноваціям заважають хибна державна політика та відсутність фінансування [1; 2; 5]. Однак цими двома факторами не вичерпується коло проблем. В Україні постійно розроблялися програми та концепції інноваційного розвитку [5], але їх зміст і реалістичність бажають кращого. Обстеження підприємств, проведене Державною службою статистики в 2011 році, показало, що здійснювати інновації підприємствам перешкоджали [5]:

- фінансові фактори: занадто високі інноваційні витрати, недостатність коштів у межах організації або групи підприємств і поза її межами, високі витрати на обладнання та оплату висококваліфікованого персоналу, відсутність гарантії швидкої окупності;
- інформаційний дефіцит і людський фактор: ускладнення наукового співробітництва та обміну інформацією, дефіцит кваліфікованого персоналу;
- несприятлива кон'юнктура: домінування певних підприємств (сильні конкуренти), невизначений попит на інноваційні товари або послуги, жорстка конкуренція, насичення ринків, відсутність «товарних» ідей (які мають потенціал привабливості для ринку).

Пропонуємо виділяти перешкоди на мікроекономічному і на макроекономічному рівнях. Натомість експерти корпорації IBM закликають до більш глибокого бачення перешкод інноваціям на рівні підприємств [10], а саме виділяють неадекватне фінансування, уникнення ризиків, бар'єри між підрозділами і функціями, дефіцит часу та неправильні заходи.

Неадекватне фінансування відрізняється від недостатнього фінансування тим, що, як правило, кошти на початок інновації забираються від якихось інших напрямків досліджень та експериментів. Отримання грошей у потрібний час також проблематично, оскільки організації нерідко працюють на річних циклах фінансування, які не збігаються також з реальними можливостями корпорації. На практиці доведення інновації до логічного завершення вимагає грошей не лише для запуску, а й для продовження робіт на фазі удосконалення і виходу на промисловий рівень. Прагнення до уникнення ризику є природним для людської істоти, оскільки людина (господар, власник, підприємець) прагне зберегти своє здоров'я, багатство і спокій. Але немає прогресу без розрахованого ризику. Дуже часто люди не приймають інновації через саму новизну, через необхідність відмови від звичного по-

рядку речей, а також спираючись на безуспішний попередній досвід. Крім того, багато державних посадовців у силу свого статусу мотивовані на збереженні наданих «талентів», а не на їх примноження. Правильна мотивація на збалансування ризику і прибутку дозволяє створити таке середовище, в якому інновації виникають і реалізуються, а не гинуть на фазі зародження.

За своєю природою інновації, як правило, мають перетинати відомчі кордони і створювати нові підрозділи. Важливо виявити інтереси не тільки всередині підприємства, але на рівні галузей і відомств, особливо, коли виникає загроза розформування підрозділу в результаті інновації. Головне, щоб замість старого (не завжди поганого) порядку була створена працездатна, ефективна структура, щоб інновації не були самоціллю, а приносили вигоду організації у цілому. Тому впровадження інновації можна розглядати як попередження та подолання конфліктів.

Інновації потребують значних ресурсів часу, якого завжди не вистачає. Важливо, щоб керівництво на рівні підприємств, а також на рівні державному усвідомлювало необхідність та ефективність інвестицій в освіту, підвищення кваліфікації, дослідження працівників. Іноді інновація зазнає провалу внаслідок повільної окупності вкладень організації-спонсора, особливо коли планується отримати миттєвий ефект.

Впровадженню інновацій перешкоджає вжиття невірних заходів. Для багатьох організацій на першому місці є лише отримання доходів і завоювання частини ринку, а нематеріальним активам, таким як репутація, знання, лідерство, новаторство, які вносять основний вклад у результати діяльності підприємства, приділяється недостатньо уваги. Більшість нововведень важко пояснити з точки зору окупності інвестицій в інновації. Навіть ті інновації, які мають колосальний потенціал створення нових ринків, можуть не пройти через відбір на основі окупності інвестицій у рамках стандартного процесу бюджетування. Щоб не допустити такої ситуації, доцільно розширювати коло осіб, які приймають рішення про схвалення інновацій, здатні ширше побачити ефект змін (на рівні підприємства або економіки в цілому). Дуже важливо, щоб інновацію можна було захистити перед опонентами, демонструючи вимірюваний очікуваний результат (ефект) на прийнятну перспективу, порівнюючи з різними варіантами розвитку, в тому числі з альтернативою «без інновацій».

На нашу думку, основними перешкодами на шляху інновацій на національному рівні є комплекс фінансових, організаційних бар'єрів та занадто низька ефективність інноваційних проектів. До фінансових слід віднести:

дефіцит довгострокових ресурсів (неможливість інвестиційних проектів на умовах кредитів строком до 1 року, відсутність власних заощаджень у розробників інновацій, відсутність суттєвої фінансової підтримки з боку держави);

дорожнечу ресурсів (вартість кредитів у гривні більше 24 %, у іноземній валюті кредитування доступне лише для підприємств з валютними надходженнями. В Україні ставка кредитів у національній валюті значно вище рівня інфляції, на відміну від розвинутих країн);

жорсткі умови кредитування (вимога до застави, негнучкий графік погашення, відсутність канікул у погашенні кредитів, вимоги до покриття платежів за кредитом надходженнями тощо, відсутність фондів гарантування за кредитами);

слабкий потенціал фондового ринку (немає сприйнятливих альтернатив інвестиціям шляхом емісії облігацій та акцій).

До організаційних перешкод відносяться суперечливі відомчі інтереси, відверте неприйняття рішень посадовцями на різних рівнях (у тому числі на рівні самого

підприємства), неправильна мотивація чиновників (неприйняття ризику, консерватизм, схильність до звичного ходу подій), зловживання службовим становищем посадовців, що приймають рішення про розподіл ресурсів на інновації, відсутність координації дій на різних фазах інновацій, неконкретність інноваційної політики.

Низька ефективність інноваційних проектів проявляється у порівнянні з операціями, які приносять миттєве збагачення (наприклад, спекуляція), а тривала окупність проектів вимагає відволікання «заморожених» ресурсів. До того ж інноваціям притаманний високий ризик невдач, оскільки розробки можуть проводитися не за вірним шляхом, а ресурсів на паралельні дослідження просто не вистачає. Дуже часто реальні результати виявляються гірше очікуваних, що створює «історичну пам'ять» про невдалі спроби і заважає позитивному сприйняттю новизни.

Для подолання зазначених перешкод необхідна державна політика із комплексом фінансових та організаційних заходів. До фінансової сфери пропонується включати створення фондів інновацій і гарантування кредитів (національні і регіональні), пільги для розвитку венчурної індустрії (приватні та державні організації), спеціалізованих банків для інновацій (на відміну від існуючого в сплячому стані Українського банку реконструкції та розвитку), дотація процентних ставок за інноваційними проектами, гранти для інноваторів, дотації та інші види фінансування великим корпораціям на НДДКР. В організаційні заходи слід включити уточнення критеріїв інновацій, формулювання обґрунтованої державної програми інновацій з забезпеченням фінансування, визначенням пріоритетних напрямків інновацій уповноваженими компетентними асамблеями експертів, сприяння прийняттю регіональних програм інновацій, створення кластерів, національних парків, якісна мотивація чиновників, включаючи механізм справедливо покарання за недбайливість та саботаж. До організаційних заходів також доцільно включити розробку адміністративних важелів інноваційних програм, підготовка кадрів новаторів, конкурсні розробки інновацій, міждержавні програми (на рівні ЄС та СНД), консультативна підтримка підприємцям-інноваторам, патентна підтримка, програми обміну науковими кадрами.

Висновки. Статистика інновацій потребує удосконалення в плані більш достовірної класифікації та ідентифікації інновацій (пропонується доповнювати даними про очікуваний ефект, виділяти інновації на рівні галузі, критично обстежувати достатню вибірку підприємств на предмет інновацій, уникати сумування кількості інновацій незалежно від їх типу та масштабу). Необхідно радикально переглянути підходи до пріоритетності наукових розробок, програмного фінансування НДДКР за рахунок державного бюджету, розвитку спільних досліджень з великими корпораціями і малими інноваційними фірмами, механізму мотивації керівників державних відомств, орієнтованої на сприйняття інновацій, реформування академічних закладів, підтримки міжвідомчих наукових фундаментальних і прикладних досліджень.

Література

1. *Архієреєв С.І.* Інноваційний потенціал України: прогнозно-аналітичні оцінки / С.І. Архієреєв, Т.В. Тарасенко; Нац. ін-т стратег. досліджень, регіон. філіал у м. Харкові. — Х.: Золоті сторінки, 2008. — 111 с.
2. *Геєць В.М., Семиноженко В.П.* Інноваційні перспективи України. — Харків: Константа, 2006. — С. 141.

3. Григорьев Ю.В. Препятствия инновационной деятельности. — Инновационная промышленная политика и экономика // ИнВестРегион. — №4/2011. — С. 17—25.
4. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / За ред. д-ра екон. наук, проф. Л.І.Федулової. — К.: Основа, 2005. — 552 с.
5. Концепція розвитку національної інноваційної системи: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 680-р.
6. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2011 році. — Державна служба статистики України. — Статистичний збірник. — К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України». 2012. — 356 с.
7. Перспективи технологічних перетворень в світовій промисловості і завдання для України. Науково-аналітична записка. — К.: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2008. — 17 с.
8. Тульчинська С.О. Інтелектуально-інноваційна модернізація економіки України: теоретико-методологічні аспекти: монографія / С.О. Тульчинська; Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т». — К.: НТУУ «КПІ», 2009. — 488 с.
9. Федулова Л.І. Прогнозування інноваційно-технологічного розвитку економіки як складова вибору стратегії виходу з кризи / Л. І. Федулова // Економіка і прогнозування. — 2009. — № 3. — С. 17.
10. Five barriers to innovation: Key questions and answers. Executive technology report — November 2006. — Електронний ресурс [Режим доступу]: ibm.com/bcs
11. Loewe P. and Dominiquini J. Overcoming the barriers to effective innovation II Strategy & Leadership. — Vol. 34. — N. 1. — 2006. — P. 24—31.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2012 р.